

Dr. Tenyér Barbara Nóra

A SZERZŐI JOG JOGGAZDASÁGTANA, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A FELHASZNÁLÁS ENGEDÉLYEZÉSÉRE – I. RÉSZ*

BEVEZETÉS – A TÉMAVÁLASZTÁS AKTUALITÁSA

Napjainkban a stabil gazdasági fejlődéshez „tudásalapú társadalom” kialakítására és meg erősítésére van szükség, amiből egyenesen következik, hogy az emberi szellem termékei, a szellemi teljesítmények fokozatosan felértékelődnek ossztársadalmi szinten. Emellett a kulturális javak, illetve a szórakoztatás iránti igény is jelen van a társadalomban, ami szintén ezt a folyamatot erősíti. A szellemi alkotásokat az egyes jogrendszerek is védelemben részesítik, legyenek azok tudományos, műszaki jellegűek vagy művészeti alkotások. A szerzői művek a szellemi alkotások egy szűkebb csoportját alkotják, amelyeket már a keletkezésüknel fogva – bármely további bejelentési, regisztrációs vagy engedélyezési kötelezettség nélkül – védelem illet meg, és amelyek alapvetően irodalmi, tudományos vagy művészeti alkotások, de számos további típusba tartozó szellemi termék eshet a szerzői jog hatálya alá.

Az alkotások szerzőit (illetve jogszabályban rögzített mértékben és módon azok előadóit, illetve a műpéldányok előállítóit) minden esetben a vonatkozó törvényben meghatározott terjedelmű jogosultságok illetik meg. E jogosultságok két fő csoportra bonthatók: személyhez fűződő és vagyoni jogokra. Habár a személyhez fűződő jogoknak is lehet számottevő gazdasági vonatkozásuk (például a névfeltüntetés esetében), mégis elsősorban a vagyoni jellegű jogosultságok azok, amelyek gazdasági szempontú vizsgálata már évtizedek óta jelentős közgazdaságtani tudományos munkák tárgyát képezi.

E tudományos kutatások egyik központi kérdése az, hogyan alakítható ki olyan szerzői jogi szabályozás és rendszer, amely biztosítja a piac szereplői között – értve ezalatt elsősorban a művek előállítóit (szerzőket) és a fogyasztói oldalt – a költségek optimális eloszlását. Egyrésztől megfelelő anyagi motivációt kell teremtenie a szerzők számára ahhoz, hogy újabb műveket állítsanak elő azáltal, hogy megfelelő ellentételezésben részesülnek a szerzői teljesítmények. Másrésztől követelmény az is, hogy a fogyasztók minél olcsóbban jussanak hozzá ezekhez a termékekhez, tehát ennek a csoportnak az összességében felmerülő költsége a lehető legalacsonyabb legyen, amin keresztül a fogyasztói jólét legmagasabb szintje biztosítható. E két egymással szemben álló célkitűzés kiegyensúlyozása a szerzőijog-gazdaságtani vizsgálatok fő tárgya.

* A Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala Ujvári János diplomadíj-pályázatán 2019-ben díjazott dolgozat átdolgozott, szerkesztett változata.

E kérdéskörhöz kapcsolódóan az utóbbi években – különféle jogalkotási aktusok, illetve azok tervezetei kapcsán – több tudományterületet érintő vita folyt számos kérdésben. Többen élesen kritizálják a jelenleg fennálló rendszert, mivel annak alapjai több mint száz évvel ezelőtt kerültek kialakításra, azóta pedig mind a társadalmi, mind a technológiai környezet jelentősen megváltozott, ebből kifolyólag jelentős reformra lenne szükség.

A szerzői jog területe számos aspektusból képezi gazdasági témájú elemzések, vizsgálatok tárgyát (a védelem optimális terjedelme, a védelmi idő optimális hossza, a közkinccs és a szabad felhasználási esetek bővítése, a jogdíj és a méltányos díjazás kérdése stb.), jelen tanulmány elsősorban az engedélyezési folyamatra és az ahhoz kapcsolódó gazdasági kérdésekre fókuszál, ezzel párhuzamosan görcső alá veszi a hatályos magyar szabályozást.

Ami a szerkezeti felépítést illeti, a dolgozat alapvetően két nagyobb egységre osztható: egy általános joggazdaságtani részre és egy mélyrehatóbban az engedélyezés kérdéseivel foglalkozó részre, amely magában foglalja az egyedi és a közös jogkezelés útján történő engedélyezést. Ez utóbbi témakörökhöz kapcsolódóan egy-egy konkrét eset vagy példa bemutatásán keresztül a tanulmány kísérletet tesz egy-egy terület vagy kérdés joggazdaságtani szempontú értékelésére.

Bevezetésképpen a joggazdaságtan mint módszer lényege kerül bemutatásra, majd azok a főbb közgazdaságtani elméletek vagy fogalmak, amelyek e területet megelőzően alakultak ki, és jellemzően mást is vizsgáltak, azonban alapját képezik a joggazdaságtanban kialakított és alkalmazott modelleknek is. Az itt írtak alapját – mint a szerzői jogi joggazdaságtan területén általában – a Landes és Posner által kidolgozott szerzői jogi joggazdaságtani alapmodell képezi, működésének és legfontosabb téziseinek bemutatása szintén jelen dolgozat részét képezi.

Ezt követően kiemelésre kerül néhány gyakorlati terület, amelyen keresztül vizsgálhatóvá válik a jelenlegi jogi szabályozás, többek között a rendelkezésre álló közgazdaságtani módszerek segítségével. Ezek egyike az „általános” felhasználási engedélyek köre, amelyekkel bizonyos egyedi jogosultságok kerülnek biztosításra, majd a közös jogkezelés útján történő engedélyezés, illetve igényérvényesítés képezi a vizsgálat tárgyát. Mindkét terület esetében azonos elvek mentén kerül sor vizsgálatra: a joggazdaságtani elemzés elméleti oldalát minden esetben egy-egy szűkebb területre, ágazatra vagy kérdésre irányuló elemzés követi, amelyeken keresztül közelebbről, a gyakorlati oldalról teszünk kísérletet a szerzői jogi szabályozás vizsgálatára. Ezek – bár egyszerűbb modellek alapján és módszerek szerint készültek – a joggazdaságtani eredmények gyakorlati felhasználásának lehetőségeire igyekeznek példát szolgáltatni, és önálló hipotézisekkel rendelkeznek.

A jelen dolgozatban kifejtett témakör rendkívül szerteágazó, több tudományterületet és számos gazdasági ágazatot érint. Ha azonban egy központi elemet, központi vizsgálandó kérdést meg kell jelölni, az az, hogy a magyar szerzői jogi szabályozásban fellelhető-e joggazdaságtani szempontú megközelítés a vizsgált területeken, és ez mely elemekben nyilván-

nul meg. Nagyon nehéz és összetett kérdés annak eldöntése, hogy adott esetben ez szükséges lenne-e vagy sem. Ez a dolgozat terjedelmét jelentősen meghaladó kutatási anyag birtokában válna csupán megítélhetővé.

1. A SZERZŐI JOG GAZDASÁGI ASPEKTUSAI

1.1. A joggazdaságtan legfontosabb elméleti előzményei

A joggazdaságtan több jelentős közgazdaságtani előd munkásságára épít. Ezek közül az egyik legfontosabb a Nobel-díjas Ronald Coase társadalmi és tranzakciós költségekkel kapcsolatos elmélete. Coase kiindulópontja az volt, hogy a piaci folyamatok működtetése – és ezáltal az egyensúlyi árak kialakulása – bizonyos költségekkel jár a társadalom számára. Ilyen költség például az árakkal kapcsolatos információk beszerzésekor jelentkező költség, illetve idesorolja a szerződések megkötését megelőző tárgyalások, valamint a szerződés tartatásának költségeit is. Bár Coase e költségek csökkentésével a vállalatok megjelenését, valamint a további működésükkel kapcsolatos jelenségeket magyarázta,¹ a költségekkel kapcsolatos megállapításait azonban a joggazdaságtan több képviselője tekintette kiindulópontnak. A szerzői joggal kapcsolatos elemzések területén különösen a közös jogkezeléssel, illetve egyéb jogkezelő szervezetekkel kapcsolatos kutatások során építettek a munkásságára. Továbbá az a gondolat is részét képezte ennek az elméletnek, hogy el kell háritani minden akadályt a magánjogi természetű megállapodások megkötése előtt, mivel ezek során a szerződő felek alkufolyamatának köszönhetően a források allokálása a lehető leghatékonyabb módon történik.

További jelentős előzmény Williamson tézise a tranzakciós költségekről és az ezekkel összefüggésben kialakuló irányítómechanizmusokról. Ő a piacot és a szervezeti hierarchiát két eltérő eszköznek tekinti, amelyek révén lehetségessé válna az egyes tranzakciók kontrollálása. A piaci folyamatok az ár, a verseny és a szerződés alapján működnek, míg egy szervezet hierarchiáján belül vagy közreműködésével egy, a szerződő felektől eltérő harmadik fél felügyeli a két fél tranzakcióját.²

Tekintettel arra, hogy a joggazdaságtan – és ezen belül a szerzői jogi joggazdaságtan – egyik legjelentősebb célja az, hogy egymással szembekerülő gazdasági érdekek mentén hozzon létre egy optimálisnak tekinthető egyensúlyi állapotot, fontos elméleti előzménynek

¹ *Valentiny Pál*: A Coase-kép másképp: középpontban a közszolgáltatók. Műhelytanulmányok, MT-DP-2018/7, MTA Közgazdaság és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaság-tudományi Intézet, 2018, p. 6: <http://www.mtakti.hu/wp-content/uploads/2018/03/MTDP1807.pdf> – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

² *Czakó Ágnes*: Szervezetek, szerveződések a társadalomban. BCE Szociológia és Társadalompolitika Intézet, 2018, 11. fejezet, 8. témakör: https://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/0010_2A_01_Czako_Agnes_SzervezSzer_szervezodesek_a_tarsadalomban-Szervezetszociologiai_jegyzetek/ch11.html – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

tekinthető Pareto munkássága is, ezen belül pedig két fontos közgazdaságtani definíció, a Pareto-javítás és a Pareto-hatékonyság. A társadalomban a javak elosztásával összefüggésben akkor valósul meg Pareto-javítás, ha a korábbi helyzethez képest minden szereplő azonos helyzetben van, de legalább egyikük helyzete javul. A Pareto-hatékony vagy Pareto-optimális elosztásnak pedig azt a helyzetet nevezzük, amikor nem lehetséges a javak olyan módon történő újraelosztása, amely Pareto-javítást eredményezne.³ A joggazdaságtan vég-ső célja az, hogy olyan jogi rendszer kerüljön kialakításra, amely Pareto-hatékony.

1.2. A joggazdaságtanról általában – jogintézmények gazdasági szempontú vizsgálata

Habár a jogi kérdések gazdasági szempontból történő vizsgálatának előzményei már az ókorban megjelentek, elterjedtebb nézetek inkább csak az újkorban válhattak, hiszen ez mintegy előfeltételként megköveteli a fejlettebb jogrendszerek létét. Az utókor a joggazdaságtani elemzések egyik fontos megalapozójának Benthamet tekinti, aki vizsgálatokat végzett arra vonatkozóan, hogy a jogi szabályozás mennyire bizonyult eredményesnek főként a büntetés-végrehajtás, illetve a tulajdonjog területére fókuszálva. Az 1960-as és korai '70-es évekig, vagyis meglehetősen hosszú ideig a terület nem mutatott fejlődést, kivéve a versenyjog bizonyos részeit. Ekkor azonban a közgazdászok mintegy „újra felfedezték” ezt a területet: Calabresi a kártérítési felelősség gazdasági vonatkozásait vizsgálta, Coase-nak ebben az időben jelent meg tanulmánya a jogi felelősség és az externáliák témakörében, Becker visszanyúlt a büntetés-végrehajtás témaköréhez, míg 1972-ben R. A. Posner megalkotta a joggazdaságtani elmélet egyik alapművének tekinthető „Economic analysis of law” című művét.⁴ Láthatjuk tehát, hogy a gazdasági szempontú vizsgálatok nem korlátozódnak a jognak csak valamely meghatározott területére, a vizsgálatok, elemzések tárgya gyakorlatilag bármelyik jogág vagy ezen belül jogintézmény lehet.

A joggazdaságtani elemzés alapvetően két vonásában tér el az általános jogi elemzésektől. Először is, a gazdasági hatékonyság, hasznosság kerül a vizsgálat középpontjába, valamint az egyes ösztönzők és a piaci szereplők reakciói ezekre az ösztönzőkre. Ez utóbbi kapcsán a joggazdaságtan alkalmazza a közgazdaságtan egyik alapfeltevését, azaz hogy az egyes piaci szereplők racionálisan választanak az egyes lehetőségek közül, és ezáltal racionálisan reagálnak az egyes ösztönzőkre is.⁵

³ Kőhegyi Gergely: Mikroökonómia II. B. ELTE TáTK Közgazdaságtudományi Tanszék, 2011, p. 3: <http://docplayer.hu/3991454-Mikrookonomia-ii-b-elte-tatk-kozgazdasagtudomanyi-tanszek-8-het-az-informacio-es-kockazat-kozgazdasagtana-1-resz.html> – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

⁴ Louis Kaplow, Steven Shavell: Economic analysis of law: http://www.law.harvard.edu/faculty/shavell/pdf/99_Economic_analysis_of_law.pdf – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

⁵ Paul H. Rubin: Law and economics: <http://www.econlib.org/library/Enc/LawandEconomics.html> – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

A fenti két alapkérdéssel párhuzamba állítva megkülönböztethető a joggazdaságtani vizsgálatok normatív és pozitív aspektusa: azaz az egyes jogintézmények gazdasági eszközökkel vizsgálандók, majd végeredményben elmondható róluk, hogy kívánatosak-e, vagy változtatásra van-e szükség.⁶ E körben mindaddig erőteljesebbnek bizonyult a pozitív szempont, azaz a közgazdaságtani elemzés inkább magyarázatul szolgál egyes eredményekre, illetve képes rávilágítani arra, hogy bizonyos hozadéknak milyen költségei merülnek fel, és mely társadalmi, gazdasági szereplőtől von el forrást, arra kevésbé hivatott azonban, hogy megváltoztassa, „megjavítsa” a jogszabályokat. Bár a jogalkotás során egyre gyakrabban játszanak szerepet gazdasági szempontok, továbbra is csak egy a sok közül a jogalkotó által, a jogszabályok megalkotása során mérlegelendő szempontok rendszerében.

A fentiekkel függ össze a joggazdaságtani vizsgálat egyik legfőbb kritikája is: a területet érintő legkomolyabb bírálat talán az, hogy mivel kizárólag a hasznosságra fókuszál, figyelmen kívül hagyja az „igazságosságot”, méltányosságot, amely a jogszabályalkotás elengedhetetlen jogelméleti kiindulópontja. Amennyiben kizárólag joggazdaságtani elvek mentén léteznének szabályok, olyan alapjogot sértő abszurdítások kerülhetnének be a jogrendszerbe, amelyek összességükben inkább káros hatással lennének a társadalomra, mintsem előmozdítanák annak hatékony működését,⁷ szélsőséges esetben a társadalom széthullásához vezetve.

A terület vizsgálatát továbbá megnehezítheti az, hogy egy adott jogrendszerben kialakított módszertan és erre alapozott elemzés nem feltétlenül vezet azonos konklúzióra egy másik jogrendszerben: egy adott jogintézmény gazdaságra és társadalomra kifejtett hatását teljesen megváltoztathatja az, ha eltérő szabályozási környezetben létezik.⁸ Ebből az okból – habár az utóbbi időben az egyre intenzívebbé váló államközi kapcsolatokból kifolyólag az egyes jogrendszerek közelítenek egymáshoz – minden esetben felül kell vizsgálni a korábbi eredményeket: meg kell vizsgálni, hogy a vizsgálni kívánt jogrendszerbe beilleszthető-e a kutatás eredménye, vagy a jogi környezet olyannyira eltérő, hogy a korábbi kutatás eredménye nem ültethető át. Igaz ez a szerzői jog területén is, ahol az angolszász és a kontinentális jogrendszerek például a szerzőségről vagy a szerzői jog funkciójáról alapvetően eltérő nézeteket vallanak. Míg előbbi a többszörözést („copy”), a hasznosítást és így a vagyoni jogokat helyezi a középpontba, addig az utóbbi a szerző személyét és annak művekben történő kifejeződését hangsúlyozza, elismerve a személyhez fűződő jogok jelentőségét.

⁶ Richard A. Posner: *Economic analysis of law*. Wolters Kluwer Law&Business, New York, 2014, p. 41.

⁷ I. m. (6), p. 41.

⁸ Szalai Ákos: *A magyar szerződési jog gazdasági elemzése*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013, p. 12.

1.3. A szerzői jog joggazdaságtanának legfontosabb aspektusai

1.3.1. A szerzői jog gazdasági célja

A szerzői jog funkciójához kapcsolódóan a közgazdaságtanban a vagyoni jogok „dinamikus hasznosságának” (angolul: „dynamic benefit”) nevezik azt a jelenséget, amely az elérhetőség kontra ösztönzés ellentétet állítja fel. A szellemi javak ára lecsökkenti azok elérhetőségét (megjelenve így társadalmi költségként) azáltal, hogy mesterségesen megteremtődik ezek végelessége, mindazonáltal növekszik annak az ösztönzése, hogy olyan szellemi javak készüljenek, amelyek társadalmi hasznossága kimutatható.⁹

A jogi szabályozástól elvárható, és ezáltal a célja az kell, hogy legyen, hogy a fentiekhez fűződő problémákat, esetleges egyensúlytalanságot a lehető legnagyobb mértékben kiküszöbölje, egyrészt a költségek minél hatékonyabb csökkentésével, másrészt a vagyoni jogosultságok valamilyen formában történő racionális korlátozásával (például utalmi formák előírásával az iparjogvédelemben, illetve a védelmi idő meghatározásával a szerzői jogban).¹⁰

Az alábbiakban kifejtett szerzői jogi gazdasági alapmodell szerint a védelem szintje befolyásolja a szerzői művek keresletének, illetve kínálatának alakulását. A túlzott védelem túlságosan sok ilyen anyag létrehozatalához vezet, a túl alacsony védelem pedig túlfogyasztáshoz. A szerzők érdeke az, hogy a mű felett monopolisztikus jellegű hatalomra tegyenek szert, mivel a szigorúbb szerzői jogi védelem számukra magasabb hasznot hoz.¹¹

Ez azonban a gyakorlatban nem minden esetben igaz: vannak ágazatok, amelyekben a legtöbb alkotó jövedelmének csupán egy kevésbé jelentős részét teszik ki a jogdíjból származó bevételek. A zeneiparban például a jövedelem jóval nagyobb részét teszik ki a koncertbevételekből származó jövedelmek,¹² illetve a magyar zeneiparban a zenészek legnagyobb része megélhetésének 75%-át nem kizárólag a szerzői és előadóművészi tevékenység biztosítja.¹³ Egy ilyen helyzetben a szigorúbb szerzői jogi szabályozás és védelem – bár önmagában nem alkalmas arra, hogy a szerzők bevételeit növelje, és ezáltal őket motiválja – összességében a társadalmi jólétet csökkentheti.

A fenti egyensúlyra törekvés mellett a szerzői jog joggazdaságtanának igazolható gazdasági célja a rendszer költségeinek csökkentése is. A szerzői jogi rendszer fenntartása jelentős adminisztratív költségekkel jár, illetve tranzakciós költségeket is eredményez. Annak ellenére,

⁹ William M. Landes, Richard A. Posner: The economic structure of intellectual property law. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 2003, p. 20–21.

¹⁰ Landes, Posner: i. m. (9), p. 21.

¹¹ The economics of intellectual property. WIPO, 2009: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/economics/1012/wipo_pub_1012.pdf – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

¹² I. m. (11), p. 81.

¹³ Zeneipari jelentés 2017 – A zeneipar helyzete számokban. Pro-Art, 2017: <http://www.zeneipar.info/letoltes/proart-zeneipari-jelentes-2017.pdf> – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

hogy az iparjogvédelemnél még így is jóval olcsóbb,¹⁴ a társadalmi jólét szempontjából el-
érendő cél az ezek lehetséges minimumra szorítása lenne.

1.3.2. A szerzői művek piacának sajátosságai

A szerzői jogi művek piaca rendkívül komplex, a kínálati oldalt tekintve szerzők, egyéb gazdasági szereplők és művek millióit foglalja magába. A fogyasztók és az üzleti élet felhasználói szintén jelentősen különböznek egymástól, illetve az egyes csoportokon belül az egyes művekért való fizetési hajlandóság szintén jelentős eltéréseket mutat. A keresleti oldal nagyon változékony és kiszámíthatatlan,¹⁵ ami jelentősen megnehezíti a kereslettel mint tényezővel történő számítást.

További sajátosság, hogy a szerzői jog jellegéből adódóan egy adott műhöz kapcsolódóan a szerzőnek (vagy más jogosultnak) kizárólagos jogosultsága lehet, az adott mű tekintetében nincs versenytársa, ennek alapján a szerzői jogok piacát „monopolisztikus piacnak” szokták bélyegezni. Ez azonban legfeljebb részben igaz. A klasszikus fogalom szerint az a piac tekinthető monopolisztikusnak, ahol a terméknek vagy szolgáltatásnak nincs versenytársa, azok nem helyettesíthetők mással. Ebben az esetben azonban korántsem ez a helyzet. Ha csak a nagyobb piacokat tekintjük, egyértelműen látszik, hogy számtalan film, könyv, zenemű, képzőművészeti alkotás készül különböző szerzőktől és szomszédos jogi jogosultak közreműködésével, amelyek – bár egyedi jelleget hordoznak – helyettesíthetők egymással. A szerzői jog alapvetően egy vagy néhány termék felett biztosít kizárólagos jogosultságot egy adott piacon belül, nem pedig a teljes piac „uralását” teszi lehetővé.¹⁶

Részlegesen a verseny funkciói is érvényesülnek a szerzői művek piacán. Amennyiben az adott piacon működik a verseny, a termelés hatékonyabbá válik, mivel a kínálati oldal a lehető leghatékonyabban igyekszik előállítani a termékeit. Ez utóbbi hatékonysági tényező azonban a szerzői művek előállítására csak kismértékben igaz, egyáltalán nem tartozik az elsődleges szempontok közé a kreatív ágazatokban, vagy legfeljebb korlátozottan, elsősorban az értékesítés, nem feltétlenül az előállítás során. További hozadéka a versenyző piacnak az erőforrások keresletnek megfelelő allokálása, ami szintén valamelyest érvényesül, azonban a nehezen kiszámítható keresleti oldal ezt gátolja. Szintén a verseny funkciói közé tartozik a jólét maximalizálása, ami ugyancsak a szerzői jog egyik fő célja.¹⁷

¹⁴ *Sascha Wunsch-Vincent*: The Economics of Copyright and the Internet: Moving to an Empirical Assessment Relevant in the Digital Era. WIPO Economic Research Working Paper No. 9: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_econstat_wp_9.pdf – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

¹⁵ *Christian Handke*: The economics of collective copyright management. Erasmus University Rotterdam, 2013, p. 4: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2256178 – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

¹⁶ *Terrica Carrington*: Copyright is NOT a Monopoly: https://copyrightalliance.org/ca_post/copyright-not-monopoly/ – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

¹⁷ *Grad-Gyenge Anikó, Sarkady Illdikó*: Közös jogkezelés az audiovizuális médiában. Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatudományi Intézete, 2014, p. 58–59: http://nmhh.hu/dokumentum/191936/mk10_web.pdf – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

1.3.3. A szerzői művekkel összefüggésben felmerülő költségek jellege

A vagyoni értékű jogoknak – így a szerzői jogoknak is – alapvetően többféle költsége létezik. Ezek első csoportját a tranzakciós költségek képezik, amely alatt az átruházás, engedélyezés költségét értjük. Amennyiben ez túlságosan magas, az meggátolhatja az adott joghoz kötődő ügyletek létrejöttét. A szellemi alkotásokhoz kapcsolódó tranzakciós költség általában magas, még akkor is, ha viszonylag kevés résztvevő szerepel az ügyletben. Ennek egyik oka többek között az ilyen tulajdon/alkotás nehéz azonosíthatósága is lehet,¹⁸ de a jogosultkutatás is jelentős költségeket emészt fel.¹⁹

További költségként jelenik meg az adott szellemi alkotás jogi védelmének költsége. Ennek oka egyrészt az, hogy jóval nehezebb felfedezni a jogsértést, mint a tulajdonjog esetében. Például ha valakit megfosztanak valamely tulajdonától, azt akár azonnal, de rövid idő elteltével feltétlenül észleli, hiszen nem tudja használni az adott dolgot. Szellemi alkotás esetében azonban – tekintettel arra, hogy nem kézzelfogható, fizikai dologról van szó – a jogsértő állapot akár hosszú időn keresztül is fennállhat anélkül, hogy az eredeti jogosult tudomást szereznie róla.²⁰

A szerzői mű elkészítésének alapvetően kétféle költsége van. Az egyik költségelem a mű elkészítésének költsége, ami állandó költségnek tekinthető, nagyságrendileg nem változik annak függvényében, hogy hány példányt gyártanak vagy adnak el belőle. Ez a „kifejezés költsége”²¹ (cost of expression). A másik költségelem az egyes műpéldányok elkészítésének költsége, amely változó költség, és amely az előállított példányszámmal arányosan növekszik.²² Összességében pedig minél több példányt állítanak elő egy adott műből, a kifejezés költsége annál többfelé oszlik meg.

Szerzői jog nélkül a művek valószínűleg meg sem jelennének, mivel a szerzők még a kifejezés költségét sem lennének képesek finanszírozni, illetve visszanyerni.²³ A szerző szempontjából sok esetben a royalty, azaz az eladások/bevétel után arányosan járó jogdíj biztosítja a kifejezés költségének megtérülését. A kiadónak pedig legalább annyi példányban kell a műveket eladnia, hogy a példányok előállításához és értékesítéséhez kapcsolódó költségeknek megfelelő bevételt elérje (együttal lefedje a kifejezés költségét).²⁴

A fentiekben ismertetett költségtípusok mellett megjegyzendő, hogy a szerzői művek önmagukban is sajátos költségszerkezettel rendelkeznek. A műnek magának – azaz az első, „eredeti példánynak” az előállítása esetenként szélsőségesen magas egyszeri költséggel jár,

¹⁸ Landes, Posner: i. m. (9), p. 16–17.

¹⁹ Legeza Dénes István: „Segítsük az árvákat!” Útmutató az árva művek egyes felhasználásaihoz. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 7. (117.) évf. 5. sz., 2012 október, p. 28: <https://www.sztnh.gov.hu/kiadv/ipsz/201205-pdf/02.pdf> – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

²⁰ Landes, Posner: i. m. (9), p. 18.

²¹ Tehát az a költség, amely a szerzőnél a mű elkészítése során felmerül.

²² Landes, Posner: i. m. (9), p. 37.

²³ Landes, Posner: i. m. (9), p. 40.

²⁴ Landes, Posner: i. m. (9), p. 38–39.

különösképpen összevetve a reprodukált példányok előállításának és forgalmazásának költségével, amelyek jóval alacsonyabbak lehetnek ennél. Példa lehet erre a filmalkotások előállítása, ahol a gyártás hatalmas költségekkel járhat, ugyanakkor az elkészült film bármely hordozón való rögzítése és többszörözése elenyésző mértékű összegből (vagy akár költség nélkül) megoldható. A magas előállítási költség és az ehhez kapcsolódó magas kockázat okán a szerzői jog rendszerének ezt valamilyen módon ki kell egyensúlyoznia, hogy megvédje az eredeti szerzők befektetését.²⁵

1.4. A szerzői jog gazdasági alapmodellje

A szerzői jog gazdasági alapmodelljét Landes és Posner állította fel. Mint minden közgazdaságtani modell, ez is tartalmaz bizonyos egyszerűsítő előfeltételezéseket.²⁶ Az első előfeltétel az, hogy a szerzői művekről tökéletes másolatok készíthetők, amely sok műpéldány esetében valóban igaz lehet, képzőművészeti alkotások esetében kevésbé valósulhat meg. A modell feltételezi továbbá, hogy a kereslet nem bizonytalan, ami a gyakorlatban sosem bizonyul igaznak, számos ágazatban a kereslet mértéke egyáltalán nem prognosztizálható.

Egyszerűsítő feltétel az is, hogy a kifejezés költsége kizárólag a mű elkészítésének fix költsége, valamint a szerző határköltsége állandó, de az egyes másolati példányokat készítőknél nem.²⁷ A másolatkészítéssel kapcsolatos költségeknek napjainkban már kevésbé van relevanciája, hiszen az újabb, és egyre fejlődő technológiáknak köszönhetően bizonyos művek gyakorlatilag nulla költséggel végtelen példányszámban többszörözhetők.

Landes és Posner modelljében a másolásnak és a másolati példányoknak jelentős szerep jutott. Modelljükben q -val jelölték az összes műpéldány (tehát az összes elkészült másolat) mennyiségét, amely magában foglalja a szerző által a műről készített másolatok számát (x), illetve azokat, amelyek a terjesztő („másoló”) példányai (y).

$$q = x + y$$

A szerző profitját pedig a modell a következőképpen fejezi ki abban az esetben, ha kizárólag a szerző értékesíti a műve példányait:

$$\Pi = (p - c)x - e(z)$$

ahol p jelenti a másolati példány árát, amelyből ki kell vonni c -t, amely a szerző költsége a másolatkészítés kapcsán. Az összes műpéldány értékesítéséből ki kell vonni továbbá $e(z)$ -t. Az „ e ” jelenti a szerzőnél fix költségként felmerülő kifejezés költségét, „ z ” pedig a szerzői

²⁵ *Grad-Gyenge, Sarkadi*: i. m. (17), p. 32–33.

²⁶ *Landes, Posner*: i. m. (9), p. 71.

²⁷ *Landes, Posner*: i. m. (9), p. 71.

jogi védelem szintjét, amelyet a modell egy 0 és 1 közötti értékkel fejez ki. Ha $z=0$, akkor egyáltalán nincs szerzői jogi védelem, és $z=1$ esetén „teljes” a szerzői jogi védelem. A modell feltételezi, hogy minél magasabb a szerzői jogi védelem szintje, a kifejezés költsége annál magasabb.²⁸ Továbbá minél magasabb a z érték, a jogszerű másolás mértéke annál alacsonyabbá válik, a két változó fordítottan arányos egymással. Ugyanakkor a z állandó, mivel a szerzői jog nem tesz különbséget szerzők vagy szerzői művek között.

A modellben „R” (revenue) jelenti a szerző bevételét, és feltételezi, hogy minél magasabb z , annál magasabb lesz R is. A szerzőnek kizárólag abban esetben éri meg új műveket előállítania, ha

$$R > e + c$$

azaz a szerző bevétele meghaladja azt az összes költséget, amennyibe a mű megalkotása és az egyes műpéldányok előállítása (amennyiben releváns) kerül. Mivel R mértékét z szintje határozza meg, ha z értéke (a szerzői jogi védelem szintje) túlságosan alacsony, akkor a modell arra következtet, hogy nem születnek új művek, mert a szerzők nem tudják a költségeiket fedezni. Napjainkban ez elsősorban a kifejezés költségét jelentheti, mivel a másolati példányok készítése egyre alacsonyabb költséggel válik lehetségessé.

Ha z növekszik, a szerzők nettó nyeresége növekszik, tehát megéri újabb műveket létrehozni, azaz több új mű születik. A modell szerint tehát a szerzői művek száma a szerzői jogi védelem szintjével arányosan növekszik addig a szintig, ameddig a határköltség megegyezik a bevétellel.

További változója a modellnek „W” (welfare), amely az adott mű által generált gazdasági hasznosságot (jólétet) jelenti. Ez egyaránt magában foglalja a fogyasztói jólétet (W_c) és a szerzői bevételt, azaz R-t is.²⁹

$$W = W_c + R$$

W összes függ az előállított művek számától is, mivel minél több mű készül el, a fogyasztóknak annál több lehetőségük van hozzáférni szerzői művekhez, illetve a szerzői bevételek is emelkednek.³⁰ A rendszeren belül bármely költség növekedése – legyen az a szerzői mű előállításához fűződő költség vagy tranzakciós költség – a jólét mértékét csökkenti, mivel

²⁸ Ennek az az oka, hogy egy olyan modellt vettek alapul a szerzői jogi alapmodell e változójának megalkotásakor, amely szerint mind a jogosult állandó költsége, mind a „rivális” (jelen esetben a másoló) határköltsége növekszik. *Landes, Posner: i. m. (9), p.*

²⁹ *Landes, Posner: i. m. (9), p. 80.*

³⁰ Számolni kell azonban azzal, hogy létezik a szerzői művek kibocsátásának egy olyan szintje, amelyet meghaladóan a fogyasztók már nem képesek többet fogyasztani, azaz nem keletkezik további kereslet új művek iránt.

vagy a szerzőre, vagy a fogyasztóra többletterhet ró, amelynek a végeredménye egy „negatív spirál” jellegű folyamat.

Ha a többletköltség a szerző bevételeit csökkenti (amennyiben ezt ő viseli), csökken a motivációja az újabb művek előállítására, ami összességében csökkenti a fogyasztói jólétet, mivel a fogyasztók kevesebb műhöz juthatnak hozzá. Amennyiben a fogyasztók kénytelenek viselni a rendszerben felmerülő újabb költséget, az ő jólétük – tehát így a *W* értéke is – csökken: kevesebb műhöz juthatnak hozzá, és a kevesebb fogyasztás végső soron kevesebb szerzői bevételt jelent.

Míg a szerzői jogi védelem alacsony szintje meggátolhatja a szerzőt abban, hogy a mű előállításával kapcsolatos költségeket visszanyerje, a szerzői jogi védelem túlzottan magas szintje is problémát vehet fel. Ha a szerzői jogi szabályozás túlzottan szigorú, a közkincsnek minősülő művek szintje olyan jelentős mértékben lecsökkenhet (vagy szélsőséges esetben ezek akár el is tűnhetnek), ami ellehetetleníti új művek születését, tekintettel arra, hogy a legtöbb újonnan születő mű valamilyen formában reflektál a korábbi szerzői alkotásokra, azok hatással vannak rá, inspirálják a szerzőket még akkor is, ha az új mű az adaptáció szintjét nem éri el. Ha a szerzői jogi védelem szintje szélsőségesen magas szintre emelkedne, akkor vagy minden egyes ilyen esetben az inspiráció forrásául szolgáló mű szerzőjének engedélyére lenne szükség, vagy egyáltalán nem meríthetnének a szerzők korábbi művekből, amíg a védelmi idő le nem jár. Így viszont jóval kevesebb mű születne, ami összességében a *W*-t meghatározó mindkét tényezőt, végső soron pedig magát a *W*-t is csökkentené.³¹ A fentiekből tehát az következik, hogy a túlságosan magas szintű védelmet biztosító szerzői jogi rendszer sem kívánatos társadalmi szempontból.

Az alapmodell másik fontos konklúziója, hogy a nagyobb társadalmi hasznossággal bíró műveknek magasabb szintű szerzői jogi védelemben kellene részesülniük. Ezt azonban a szerzői jogi rendszerek nem teszik lehetővé, nem differenciálnak társadalmi hasznossági alapon. A művek heterogenitásából kifolyólag ez a gyakorlatban lehetetlen is lenne.

A szerzői jogi védelem általános szintje azonban optimalizálható oly módon, hogy a rendszer fenntartási költségeit csökkentjük, ideértve a tranzakciós költségeket is, amelyek csökkentik a fogyasztói jólétet és a szerzői bevételeket egyaránt,³² ezért ezeknek a költségeknek a csökkentése egy olyan szempont, amelyet a szerzői jogi védelem szintje és a rendszer egyéb jellemzőinek meghatározásakor érdemes szem előtt tartani.

1.5. A szerzői jogi alapmodell kritikája

A Landes és Posner által megalkotott alapmodellt számos további modell tekintette kiindulópontnak, az abból levont végkövetkeztetéseken fejlődött tovább a szerzői jogi joggazdaságtan több ága. Viszont a modellnek – elsősorban egyszerűsítő előfeltevéseiből kifolyólag

³¹ Landes, Posner: i. m. (9), p. 82.

³² Landes, Posner: i. m. (9), p. 83.

– azóta kritikája is megfogalmazódott, amelynek lényege, hogy az alkalmazott feltételezések miatt a használt modell túlságosan távol esik a valóságtól. A kritikus gondolatok ugyanakkor nem kifejezetten csak Landes és Posner szerzői jogi alapmodelljére vonatkoznak, hanem más szerzői jogi joggazdaságtani modellekre is.

Az, hogy a művek másolati példányainak terjesztése ilyen nagy hangsúlyt kapott a modellben, túlságosan leegyszerűsíti a szerzői bevételek kérdését, mivel nem csupán a másolati példányok terjesztéséből juthat bevételhez a szerző (sőt, ez a technológia fejlődésével egyre inkább veszít a jelentőségéből), hanem számos más felhasználási mód is létezik. Ezen túl minden egyes hordozó médium vagy platform, amelyen vagy amely segítségével egy mű terjeszhető, önálló tulajdonságokkal rendelkezik. Egy-egy művel kapcsolatban médiumok sora áll rendelkezésre, amely a hasznosítás eszköze lehet.³³ Így az egyféle felhasználási mód alapján általános következtetések levonása félrevezető lehet.

Moravcová kritikaként fogalmazza meg azt is, hogy a szerzői jogi védelem összességét egy index, egy mérőszám jelöli, figyelmen kívül hagyva más tényezőket. A szerzői joghoz összetett intézményrendszer is kapcsolódik, amivel együtt jár az, hogy a szerzői jogi védelem jogszabályban történő erősítése (pl. súlyosabb szankciók bevezetése) nem feltétlenül eredményez magasabb szerzői jövedelmet. A változás megnyilvánulhat a végrehajtási költségek oly nagymértékű emelkedésében, amely kioltja a potenciális jövedelemnövelő hatást. Előfordulhat, hogy csak a tranzakciós költségek nőnek, miközben a védelem valójában nem lett erősebb, a szerzők bevételeinek növelésére nem alkalmas. Moravcová szerint a védelem erősségét nem lehet számszerűsíteni pusztán a jogszabályok szövegezésének alapulvételével, mivel a valós körülmények jelentősebben befolyásolhatják a szerzői jogi védelem szintjét. Ilyen körülmény lehet például a jogkezelő szervezetek pozíciója, a felhasználókra esetlegesen kirótt költségek, a végrehajtás sikeressége és a bírósági gyakorlat.³⁴

2. A SZERZŐI VAGYONI JOGOK EGYEDI ENGEDÉLYEZÉSE

2.1. A felhasználási szerződés legfontosabb jellemzői

A szerző az egyedi engedélyezés körében közvetlenül ad engedélyt művének felhasználására, és ennek ellentételezéseképpen megfelelő mértékű díjazás illeti meg. Ez a szerzői jog által biztosított módja annak, hogy a szerző művei felhasználása után ellentételezéshez jusson, biztosítva ezáltal a mű előállításánál felmerülő költségeit. Azt, hogy mekkora összeg minősül megfelelő mértékűnek, esetről-esetre dönti el az eljáró bíróság a jogérvényesítés vagy a Szerzői Jogi Szakértői Testület szakvéleményének kiadása körében. Mivel

³³ Hana Moravcová: Three methodological errors in the economics of authors' rights and their consequences. *Politická ekonomie*, 66. évf. 3. sz., 2018, p. 7: <https://www.vse.cz/polek/1194> – utóljára letöltve: 2018. 12. 03.

³⁴ Moravcová: i. m. (33), p. 10.

mindegyik műtípus piaca más, a jogdíjnak nincs általánosan meghatározható mértéke, ami „megfelelőnek” minősül. Az ezzel szemben támasztott jogszabályi feltétel annyi, hogy az elért bevételhez kell igazodnia. Ez azonban még nem biztosítja közvetlenül azt, hogy a mű előállításának, megalkotásának költsége valamekkora részben, esetleg teljes mértékben fedezve legyen, ez a „megfelelőség” megállapítása során nem jelent szempontot.

A felhasználás engedélyezése ún. felhasználási szerződés megkötésével történik, amelyre a törvény kötelező írásbeliséget ír elő. A szerződés legfontosabb tartalmi elemei közé tartozik a kifejezett felhatalmazás a mű felhasználására, amennyiben szükséges, a mű rendelkezésre bocsátásának körülményei, a díjazás mértéke, megfizetésének módja, valamint a felhasználás körülményei.³⁵

A magyar szerzői jogban főszabály az, hogy egy adott alkotásra vonatkozóan a vagyoni jogok összessége – bár azok forgalomképesek – nem ruházható át; bizonyos, törvényben meghatározott kivételes esetekben azonban a törvény lehetővé teszi ezt.³⁶

Ez utóbbi körében nagyon fontos a felhasználás terjedelmének és módjának pontos meghatározása. Egyrészt rögzítendő(k) a felhasználási jog vagy jogok, amelyekre vagy amelyekre a szerződő felek megállapodása irányul, valamint ennek földrajzi terjedelme, azaz hogy a szerző mely ország vagy országok területére nézve engedélyezi a felhasználást. Lényeges kérdés továbbá az engedély időbeli hatálya, tehát az, hogy a felhasználó mennyi ideig jogosult a művet felhasználni (ez jellemzően években meghatározott időtartam, vagy akár vonatkozhat a szerzői védelmi idő teljes tartamára is). A felhasználási terület és idő pontos meghatározása hiányában az Sztj.³⁷ 43. § (4) bekezdése értelmében a felhasználási engedély Magyarország területére terjed ki, és időtartama a szerződés tárgyát képező műhöz hasonló művek felhasználására kötött szerződések szokásos időtartamához igazodik.

A feleknek szintén szükséges megállapodniuk a felhasználás módja és/vagy mértéke vonatkozásában. Amennyiben a felhasználási szerződésben a felek nem határozzák meg azokat a felhasználási módokat, amelyekre az engedély vonatkozik, valamint a felhasználás megengedett mértékét, úgy az engedély a szerződés céljának megvalósításához elengedhetetlenül szükséges felhasználási módra és mértékre korlátozódik.³⁸

Amennyiben a felhasználási szerződésben a felek így állapodtak meg, az adott engedély kizárólagos felhasználási jogosultságot biztosíthat a felhasználónak, ezt azonban kifejezetten rögzíteni kell. Ebben az esetben még maga a szerző sem adhat másnak engedélyt a szerződésben foglalt jogosultságra vonatkozóan.

Szintén a szerződésben rögzítendő az, hogy a feljogosított személy jogosult-e átruházni, továbbengedélyezni a felhasználási szerződés útján megszerzett vagy részére engedélyezett

³⁵ *Tattay Levente, Pintz György, Pogácsás Anett: Szellemi alkotások joga.* Szent István Társulat, Budapest, 2014, p. 147.

³⁶ Szoftver, adatbázis, film, reklámozás céljára megrendelt mű, munkaviszony keretében létrehozott alkotások.

³⁷ 1999. évi LXXVI. törvény a szerzői jogról.

³⁸ Sztj. 43. § (5).

jogosultságát. Kifejezett erre irányuló jogositást tartalmazó rendelkezés hiányában a felhasználó erre ugyanis nem szerez jogosultságot.

Bár mindkét fél érdekét szolgálja a felhasználási szerződés rendelkezéseinek a lehető legnagyobb pontossággal és körültekintéssel történő megszövegezése, az Sztj. mégis a szerző érdekeit részesíti nagyobb védelemben. Az Sztj. kimondja, hogy ha a felhasználási szerződés tartalma nem állapítható meg egyértelműen, a szerző számára kedvezőbb értelmezést kell elfogadni.³⁹ Tehát a felhasználónak nagy odafigyeléssel kell eljárnia, lehetőség szerint szakember bevonásával, ami azonban költséggel, összetettebb megállapodás esetén jelentős költséggel jár. Az sem ritka azonban, hogy mindkét fél jogi képviselővel jár el, főként abban az esetben, ha a „szerződéses érték”, azaz a kikötött jogdíj értéke magasabb, így azonban a szerződés megkötésének tranzakciós költsége megemelkedik.

2.2. Az egyedi engedélyezés résztvevői a szerzőtől a „fogyasztóig”⁴⁰

A felhasználási szerződés jellemzően kétoldalú megállapodás. Az egyik oldalon a felhasználó áll, aki a megszerzendő szerzői jogot valamilyen formában használni, hasznosítani kívánja. Ennek számtalan példáját lehet említeni, például egy képzőművész engedélyezi, hogy egy alkotását könyvborítón jelenítsék meg, vagy egy zenemű szerzője engedélyezheti, hogy művét reklámfilm aláfestő zeneként használják fel. De a művészi ágazatoktól eltávolodva is számos esetben történik szerzői művet érintő felhasználás engedélyezése, például amikor egy építész a tervére vonatkozóan ad engedélyt, vagy idetartozhat a szoftverlicencia is.

Az azonban viszonylag ritka – illetve csak bizonyos ágazatokban lehetséges –, hogy a szerző közvetlenül adjon engedélyt művének „végfogyasztója”, végfelhasználója számára, emiatt az engedélyt adó oldalon nem minden esetben áll személyesen maga a szerző (vagy halála után örököse). A közvetlen engedélyezés lehetséges például egy festőművész esetében, aki önállóan is engedélyezheti művei felhasználását, vagy szintén jellemző ez a szoftverek felhasználásának engedélyezése során. Azonban az ilyen típusú közvetlen értékesítést a piac vagy a mű sajátosságai nem minden esetben teszik lehetővé.

Emiatt az egyedi engedélyezés a fogyasztók felé történhet közvetítő személy vagy szervezet (ügynök) beiktatásával is. Különösen jellemző ez például az irodalmi művek esetében, ahol számos szerző jár el vagy kereshető meg irodalmi ügynökségen keresztül a piac legjelentősebb „felhasználói” a kiadók felé, vagy fordítva, a kiadókat is képviselheti ügynökség. Sőt, a láncolat többszereplős is lehet, léteznek olyan irodalmi ügynökségek, amelyek maguk is más irodalmi ügynökségeket képviselnek (pl. egy bizonyos területen, ahol az adott ügynökség nem kíván önálló szervezeti egységet működtetni). Továbbá a filmgyártásban sem jellemző az, hogy a film előállítója maga végezné az elkészült filmalkotás értékesítését: a

³⁹ Sztj. 42. § (3).

⁴⁰ A fogyasztó ebben az esetben nem feltétlenül esik egybe a polgári jogban alkalmazott fogyasztó fogalmával.

leggyakoribb az, hogy a gyártó erre specializálódott forgalmazót vagy forgalmazókat bíz meg azzal és egyúttal jogosít fel arra, hogy az elkészült filmet többszörözzék, terjesszék.

2.3. A közvetítővel történő egyedi engedélyezés gazdasági modellje – az alkumodell (bargaining model)

A következőkben – csupán összefoglaló jelleggel – kifejtendő, Richard Watt által kidolgozott gazdasági modell alapfeltételezése az, hogy a szerzői műveket megalkotó kreatív elmék nem feltétlenül a legmegfelelőbb személyek arra, hogy műveik értékesítését is ők végezzék, ami egyébként a gyakorlatban sem jellemző. Ebből kifolyólag gyakori, hogy az egyedi engedélyezés során egy közvetítő személy vagy szervezet ékelődik a szerző és a fogyasztó közé,⁴¹ amint arra az előbbiekben már történt utalás.

Az a pénzösszeg, amely a felhasználási szerződések megkötése útján befolyik, megoszlik az iparági értéklánc összes szereplője között, amely adott esetben rendkívül szerteágazó és sokszereplős is lehet. Richard Watt azonban modelljében egy egyszerűsítő előfeltevést alkalmaz, miszerint az értéklánc csupán kétszereplős: a szerző és a kiadó osztozik a jogosítás során befolyt összegen (amelyet a modell p -vel jelöl). A cél annak megállapítása, hogy a szerző és a kiadó milyen arányban osztozzon a bevételen. Watt azt feltételezi, hogy a modell szereplőinek kockázattal szembeni hozzáállása semleges. A legfőbb célja pedig az, hogy rámutasson, hogyan befolyásolják az alkupozíciók az egyes piaci szereplők jólétét.⁴²

A felhasználási szerződésekben szereplő díjazásnak jellemzően két eleme van: egy fix és egy változó. A fix, egyösszegű díjazás minden esetben megilleti a szerzőt, míg a változó elem, az ún. royalty általában a szerzői mű által kitermelt bevételrészesedésként kerül megállapításra:

$$L(x) = F + r(x)$$

L fejezi ki az adott műre vonatkozó licenszszerződéssel elért teljes bevételt, amely áll F -ből, a fix díjazásból és r -ből, a royalty-ból, az x pedig az értékesített műpéldányok darabszámát jelöli.⁴³ Természetesen előfordul, hogy csak az egyik díjazási módszer alkalmazásában állapodnak meg a szerződő felek. Az r képezi a szerző bevételének bizonytalan komponensét, annak végső összege az eladott példányok darabszámától függ.

A modellben Watt nem számol a fix összegű díjazással (F), mivel álláspontja szerint amennyiben az a modell része marad, az optimális viselkedés meghatározhatatlan, mivel F arra nincs hatással. Másrészt ha csak a fix összegű összetevője marad a díjazásnak, vala-

⁴¹ *Richard Watt: Handbook on the economics of copyright.* Edward Elgar Publishing Inc., Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA, 2014. p. 107.

⁴² *Watt: i. m. (41), p. 109.*

⁴³ *Watt: i. m. (41), p. 108–109.*

melyik oldalról szükségszerűen többlet kerül át a másikhoz (ha a mű sikeresnek bizonyult a piacon, akkor a kiadóhoz, ha sikertelen, akkor a szerzőhöz). Így ebben a modellben $L(x)$ $r(x)$ -nek felel meg, mivel a díjazásnak nincs fix komponense. A kiadónak a gyártás során felmerül változó határköltsége (c), azonban állandó költséggel a modell szintén nem számol.⁴⁴

A modell első lépcsőjében a felek – azaz a szerzői jog jogosultja és a kiadó – nem alkudoznak egymással: a szerző felajánl szerződéskötési lehetőséget a kiadó számára, és a kiadó vagy elfogadja, vagy elutasítja azt. Amennyiben visszautasítja, mindkét fél nulla bevételhez jut. A második lépcsőként felállított verzióban a felek alkudoznak, és a kiadó rendelkezik erősebb piaci pozícióval (tárgyalóerővel).

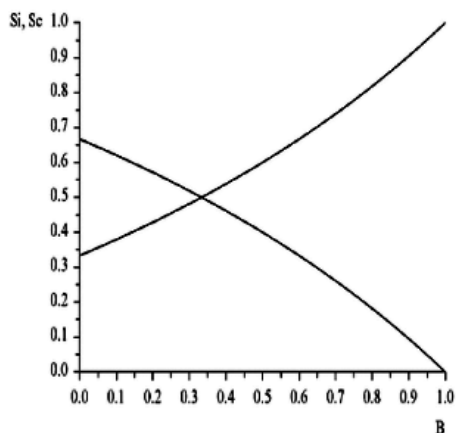
Watt alkalmazza az inverz keresleti függvényt, azaz minden mennyiséghez azt az árat rendeli, amely mellett a fogyasztók még hajlandóak a terméket megvásárolni ($p = 1 - bx$, ahol x a kiadó által kibocsátott mennyiség, b pedig a kereslet mértéke). Az alkumodell első részében Watt a kiadó tárgyalóerejét 0-nak veszi, tehát a kiadó mindenképpen szeretne szerződést kötni a szerzővel. Amennyiben a modell szerint mindkét fél magatartása optimális, Watt számításai és levezetése alapján egy ilyen körülmények között megkötött ügyletből származó jövedelem $2/3$ -ának kellene megilletnie a szerzői jog jogosultját, $1/3$ -ának pedig a kiadót.

A második, alkudozást is magában foglaló modelljében Watt B -vel jelöli a kiadó relatív tárgyalóerejét, egyebekben a keresletet és a költségeket az első verzióban alkalmazottakkal azonos módon állapítja meg.

Ismételten élt azzal a feltételezéssel is, hogy amennyiben a feleknek nem sikerül megállapodniuk, mindkettejük bevétele nulla lesz. Watt továbbá tesz néhány előzetes megállapítást e második esetkörrel kapcsolatban. Amennyiben $B=0$, a kiadó nem rendelkezik tárgyalóerővel a szerzői jog jogosultjával szemben, a végeredmény ugyanaz lenne, mint az első esetben. Továbbá minél nagyobb a kiadó tárgyalóereje (B), annál kisebb lesz a szerző royaltyja, mivel annál hátrányosabb feltételekkel tud szerződni. A legszélsőségesebb esetben $B=1$ és ebből kifolyólag $r=0$ (bár ez esetben a szerzőnek nyilvánvalóan nem áll érdekében szerződést kötni a kiadóval). Számításait követően Watt azt állapította meg, hogy amennyiben a felek egyenlő tárgyalóerővel bírnak ($B=1/2$), a royaltytényező éppen a fele lesz az első esetben megállapított royaltytényezőnek (a szerző jutna a befolyó bevételek $1/3$ részéhez, a kiadó pedig a $2/3$ -ához).⁴⁵

⁴⁴ Watt: i. m. (41), p. 110–111.

⁴⁵ Watt: i. m. (41), p. 110–114.

1. ábra: A kiadó és a szerzői jog jogosultjának részesedése a teljes bevételből⁴⁶

A második modell számításait követően Watt a fenti függvényen ábrázolja a kiadó és a szerző bevételrészesedését: a felfelé tartó vonal jelöli a kiadó részesedését, a lefelé tartó pedig a szerzőét. Az ábráról leolvasható, hogy abban az esetben, ha $B=1/3$, a felek egyenlőképpen részesednek a bevételből, az alatt a szerző, afelett pedig a kiadó tesz szert nagyobb részesedésre.

Ebből arra lehetne következtetni, hogy összességében hátrányos, ha a kiadó a fenti egyensúlyi állapotnál nagyobb tárgyalóerővel rendelkezik, de mivel B emelkedése esetén az r mértéke csökken, és r képezi az egyik komponensét a fogyasztói ár alakulásának, a kiadó nagyobb tárgyalóereje esetén a fogyasztói jólét növekszik.⁴⁷ Az előbbi megállapítás meglehetősen érdekes és figyelemre méltó konklúziója a modellnek. Ugyanakkor, amint az a szerzői jog alapmodellje alapján megállapítható volt, amennyiben a szerző költségeit a jövedelme (amely jelen esetben az r -ből származik) nem fedezi, a mű létre sem jön, így abból fogyasztói jólét sem származhat. Tehát társadalmi szempontból B optimális szintje az a szint, amelyen r alkalmas arra, hogy fedezze a szerző költségeit, és mindemellett biztosítja a legmagasabb fogyasztói jólétet.⁴⁸

Hasonló kritikákkal illették a fenti modellt is, mint amelyek a szerzői jogi alapmodell kapcsán is megfogalmazásra kerültek. A szerző oldalán a licenzszerződéssel keletkező jövedelmet az eladott másolatok száma alapján határozza meg, a műpéldányok terjesztését véve a fő felhasználási módnak. Ez azonban leegyszerűsíti a kérdést még akkor is, ha bizonyos műtípusok esetében valóban ez a fő felhasználási mód. Ha egy könyv szerzőjét

⁴⁶ Watt: i. m. (41), p. 115.

⁴⁷ Watt: i. m. (41), p. 116.

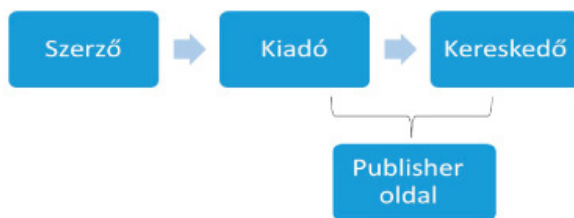
⁴⁸ Watt: i. m. (41), p. 116.

tekintjük példának, ez azt jelentené, hogy az író csak az eladott könyvpéldányok után juthat bevételhez, ez azonban nincs így. Más felhasználási módok is léteznek, amelyből a szerző bevételre tehet szert, például az irodalmi műveknél maradvá jelentős összeghez juthat egy-egy író, ha könyve megfilmesítését vagy színházi adaptációját engedélyezi. Így Watt modelljére is vonatkozhat Moravcová kritikája, miszerint a gazdasági modelleket túlzottan leegyszerűsítettnek ítélte a piaci realitásokhoz képest.

2.4. Az „alkumodell a gyakorlatban” – könyvpiaci körkép

Az irodalmi, tudományos művek a szerzői jog által védett alkotások két nagy csoportját alkotják, amelyek gyakori megjelenési formája a könyv. A könyv olyan alapvető kulturális termék, amely mind a mai napig a szerzői művek legfőbb hordozója. A könyvkiadás és a könyvértékesítés az elsődleges szerzői jogi ágazatok közé tartozik, teljes mértékben kitétt a szerzői jogi szabályozásnak.

Ha a Watt-féle alkumodellel fejezzük ki a piac szereplőit, akkor az oly módon épül fel, hogy a szerzővel szemben elhelyezkedő „publisher” oldalon általában két szereplő található: a könyvkiadó (bár a szerző lehet a „saját maga kiadója is”) és a könyvkereskedő (adott esetben azonos gazdasági szereplő is elláthatja ezt a két funkciót). A könyvkiadás során véglegesítik a mű szövegét, és meghatározzák azokat a külső tulajdonságokat, amelyek a kiadott művet jellemezni fogják (pl. borító, betűtípus, papír típusa stb.). A nyomtatást követően kerül sor a műpéldányok értékesítésére a nagyközönség (a fogyasztók) felé, amit végezhet maga a kiadó, azonban jellemzőbb, hogy a könyvek értékesítését kereskedő végzi.

2. ábra: A könyvpiac felépítése

Ha a szerzői royaltyalapú bevételeket tekintjük, első pillantásra az állapítható meg, hogy a Watt-féle alkumodell „nagyvonalúan bánik” a szerzőkkel, az irodalmi alkotások esetében azonban piaci realitása nem ez. Míg a modell feltételezi, hogy egy egyensúlyi állapotban a szerzők az értékesített műpéldányokból származó bevételeknek akár a feléhez is hozzájuthatnának [abban az esetben, ha a „publisher” oldal tárgyalóereje (B) 1/3-nak felel meg], addig a valóságban ez egy megközelítőleg 10% körüli érték.

Ez az arány nem csupán a magyar könyvpiacra jellemző. Az amerikai National Association of College Stores 2008-as tanulmányában 11,7%-ban állapította meg a szerzői jutalék arányát a műpéldányokból befolyó bevételekből. Az Európai Bizottság 2016-ban kiadott, több tagországra kiterjedő összefoglaló riportjának részét képező felmérés szerint a német szerzők 69%-a kap kevesebb jogdíjat, mint a könyv kiskereskedelmi értékének 10%-a.⁴⁹ Franciaországban a könyvszerzők jogdíja 3% és 10% között alakul; az Egyesült Királyságban 10% körüli értékről indul, itt azonban jellemző a jogdíjak progresszivitása, vagyis bizonyos mennyiségű eladott példányszám után nagyobb arányban részesül a szerző az elért bevételekből.⁵⁰ Lengyelországban ez az érték 15% körül alakul.⁵¹ Mindezek alapján arra lehet következtetni, hogy a 10%-os bevételrészesezés bevett átlagosnak tekinthető jogdíjmérték a könyvpiacra.

A fenti arány azonban megtévesztő lehet, mivel nem számol azzal a tényezővel, hogy a szerző kaphat egy jelentősebb fix összegű díjazást a mű kiadásának engedélyezése ellentételezéseként, amely összeg nem feltétlenül biztosítja a megélhetését, de a mű elkészítésének költségéhez mégis hozzájárul valamilyen mértékben. „Kezdő” szerző esetén ez az összeg akár magasabb is lehet, mint a könyv példányainak eladásából ténylegesen befolyó teljes royalty.

Jellemző továbbá a jogdíjelőleg alkalmazása is a felhasználási szerződésekben, főként az angolszász országokban. Az előleg összegén felül a szerző általában csak abban az esetben részesül további royaltyban, ha az értékesített műpéldányok mennyisége alapján a szerzőnek járó összes royalty értéke meghaladja az előleg mértékét.

Gyakori konstrukció továbbá kiadói szerződésekben a royalty mértékének progresszív meghatározása is. Ezt mutatja be az alábbi táblázat:

Eladott példányszám	Royalty
1 – 3 000	12%
3 001 – 6 000	14%
6 001 – 9 000	16%
9 001 – 12 000	18%
12 001 – 15 000	20%
15 001 –	25%

1. táblázat: Példa a progresszív meghatározású royaltyra

⁴⁹ Remuneration of authors of books and scientific journals, translators, journalists and visual artists for the use of their works. Final report. European Commission, 2016, p. 64: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/commission-study-remuneration-authors-books-and-scientific-journals-translators-journalists-and> – utoljára letöltve: 2018. 12. 03.

⁵⁰ I. m. (49), p. 67–69.

⁵¹ I. m. (49), p. 71.

A mértékek és a példányszámok határai változóak lehetnek, azonban a konstrukció alapja, hogy magasabb példányszámú eladás esetén a szerző nagyobb arányban részesül a műpéldány kiskereskedelmi ára alapján befolyó bevételekből. Erre az esetre ugyancsak nem feltétlenül alkalmazható Watt modellje, mivel az az előfeltétel dől meg, amelyre a modell egy része épül: a royalty mértékét a felek alkupozíciója határozza meg. Ebben az esetben azonban ez csak részben lehet igaz, a royalty tényleges mértékét a felek a „piacra bízzák”, és a kereslettől teszik függővé. Amikor a szerzői royalty mértéke eléri a 25%-ot, nem az alkupozíció lett erősebb, hanem az eladott műpéldányok száma lett magasabb. A jogdíjrészesezés mértéke még nagyszámú eladás esetén sem ér el túlságosan magas mértéket, azonban jelentősebben elmozdulhat a 10% vagy akörüli értékről.

A könyvpiacra annyiban érvényesül a Watt-féle alkumodell konklúziója, hogy a nevesebb, nagyobb tárgyalóerővel bíró szerzők valóban magasabb jogdíj ellenében köthetnek felhasználási szerződést műveik kiadása és értékesítése tárgyában, azonban ez a magasabb mérték sem közelíti meg a modell szerinti egyensúlyi értékeket. Nem veszi figyelembe továbbá a progresszív jogdíj-meghatározást kikötő szerződéses struktúrát sem.

A könyvpiacra általánosan számító alacsony jogdíjmérték alapján az a következtetés sem bizonyul feltétlenül igaznak, hogy a kiadói oldal erősödésével a fogyasztói többlet növekedne. Ennek oka, hogy a műpéldány kiskereskedelmi árának legnagyobb részét nem a szerzői jogdíj teszi ki, hanem a kiadási költségek, valamint a könyvkiadó és a könyvkereskedő nyeresége. Azonban a keresleti oldal kiszámíthatatlansága és a művek piaci kereslettel szembeni esetleges túlkínálata miatt ilyen alacsony szinten alakult ki a szerzők szokásos jogdíjmértéke.